

У ВЕЛИКОЈ БИЦИ

ПОД ПЉУСКОМ ТОПОВСКИХ ГРАНАТА

Освануо је облачан и прохладан јесењи дан. Разређена колона Прве коњичке бригаде запутила се према Раковици, Бањичком вису, Аутокоманди и игралишту Југославије. На челу се налазио Штаб бригаде и у ходу пратио развој борбене ситуације. У јутарњим часовима пуцњава у Београду се унеколико стишала и обе зарађене стране су користиле предах. Коњанике је радовало што их ништа озбиљније не узнемирава и не успорава у наступању. Ојачана патрола није јављала да се не може напред. На раскршћима путева и периферијских улица коњаници су наилазили на непријатне призоре: убијене немачке војнике, понеког још несахрањеног партизана и црвеноармејца. Било је и мртвих цивила, Београђана, који су истрчали из својих домова да помогну пролетерским јединицама и црвеноармејцима да се боље оријентишу и лакше откривају непријатељска ватрена гнезда. Понегде су се црнеле олупине тенкова и оклопних возила, уништена артиљеријска оруђа и запрежна кола. Призор је потврђивао да су ту недавно вођене жестоке борбе, да је обострано сатирање достигло врхунац и да су Немци извукли дебљи крај.

Обавештајни официр Драган Булат упутио је двојицу коњаника да однесу поруку Штабу бригаде да се може проћи до игралишта Југославије. Он је, истина, напоменуо да се уличне борбе воде негде код Славије и да понеко пушчано и пушкомитраљеско зрно зазвжди и подаље од тученог простора.

Издужена колона Прве коњичке савијала је према Аутокоманди и фудбалском игралишту. Београђани су виркали кроз прозоре, неки су се усућивали да изађу на улице, да раздрагани поздраве коњанике и плнуде нешто хране. Интендант

Вуковић и остали борци захваљивали су на понудама, упорније грађане уверавали да им не треба никакво јело и колачи, да свега имају довољно. Један чича, рекао је да се зове Поповић, испод капута је извукао флашу жестоког пића, пришао Душану Букићу и нудио му да мало пијуцне. Стамени коњаник је узраћао да не пије, да се то не чини у његовој јединици, поготово не пре почетка борбе и неслућених окршаја. Деда се није задовољио објашњењем, терао је своје и додао да пиће нуди ради добродошлице. Да му не би учинили сасвим нажао Перо Шиник и Милош Лукић прихватили су флашу, попили гутљај-два и гласно брботнули.

У близини сквера код Аутокоманде, десно од коњаничке колоне, огласили су се пушкомитраљези и зрна су претећи зафијукала. Уследиле су команде да се сјахује и склања у заклоне. Коњаници су хитро поскакали са седала, коње приводили зидовима зграда и тапшали их да се смире. Небо је постало натмуреније и сипила је прохладна кишица. Експлозије и пуцњава у граду нису престајали. Најснажнији тутањ одјекивао је иза Карађорђевог парка, код Славије и нешто ниже. Коњаници су замишљени ослушкивали и спремно ишчекивали наредне команде. Уједно су смиривали још узнемирене коње, ошишаних репова и грива, склоне безразложном фрктању и стригању ушима. Много се полагало на уредност коњаника и коња. У том смислу, док се биваковало у рејону Аранђеловца, Штаб бригаде је издао наређење да се коњи свакодневно чешагијају и тимаре, да им се репови и гриве шишају, да се седла и бисаге пристојно одржавају. Коњаницима је наређено да се редовно шишају и брију, да одећу и обућу чисте и одржавају, да спољним изгледом остављају утисак уредних бораца за слободу. Наређење је схваћено више него озбиљно, а то се могло видети и приликом краћег застоја на улицама Београда. Више грађана, међу којима се нашла и средовечна Мара Голубовић, љубопитљиво су посматрали коњанике и коње у прикрајку улице и гласно коментарисали њихову уредност и пристојан изглед. Мара није суздржала упитно чуђење како борци то постижу кад им грми изнад главе и смрт их стално вреба.

Коњи су се, очигледно, навикавали на блиску пуцњаву и били су мање узнемирени. Неки су потврђивали своју приврженост коњаницима на њима својствен и разумљив начин. На раме Рајка Панића његов коњ, прави цилитан, наслонио је главу, престао фрктати и копитати и тражио разумевање. За узврат је добио две коцке шећера и задовољно их прогутало.

Штаб бригаде успоставио је везу са штабом Прве пролетерске дивизије и договорио се о усклађивању заједничких активности и садејства. Веза је одржавана и са Штабом Прве армијске групе, од њега су примана наређења и упутства. Непосредно пре уласка у Београд, Штаб Прве армијске групе је прецизирао да су основни задаци Прве коњичке бригаде да контролише рејоне Бањице и Дедиња, да коњаници проналазе скривене немачке војнике и домаће издајнике и да их приводе у заробљеничко сабиралиште. Коњаници су истовремено морали да спречавају продоре мањих немачких јединица које су покушавале да изађу из опкољеног града, да продуже према обали Саве и измакну у Срем и Мачву. Поједине групе коњаника, добро наоружане, али без коња, могле су се упуштати, у договору са пролетерима, у уличне борбе у дубини града и спроводити заробљене немачке војнике и офицере на Бањицу. Задаци су добро проучени у штабовима дивизиона и команди ескадрона и борци су, углавном, знали шта морају радити, али нису знали шта их заиста очекује.

Пролазећи поред сквера у који се зракасто сливало неколико улица, пре уласка на оближњи фудбалски стадион, коњаници су приметили гомилу лешева немачких војника, њихово разбацано оружје и муницију. Ужасавајући приказ увећавало је неколико убијених теглећих коња и сатрвена запрежна возила. Немци су се очевидно борили до последњег даха да пролетере и црвеноармејце задрже у наступању и сопствену упорност су скупо платили. Заударање устајале крви засметало је борцима и коњима. Неколико њих - Раде Баста, Буро Радовић, Илија Вељковић - нису се отели нагону кијања и мучнине у стомаку.

Водећи узнемирене коње за повоце, коњаници су улазили на зараван стадиона, завученог у невелику удолицу, са три стране оперважену благим нагибом, а с чела отворену према радионичком простору Аутокоманде. На равном игралишту зеленела се сквашена трава коју су гњечила коњска копита. Неки коњи су сагињали главе и покушавали да пасу, али су спречавани енергичним трзајима дизгина. На затрављеном делу игралишта нису се примећивала скоро никаква оштећења од минуле борбе. Три кратера, начињена експлозијама топовских или минобацачких граната, зјапила су иза пречке јужног гола и подсећала да то није најпогодније место за груписање бригаде. Тога недостатка био је свестан и заменик команданта бригаде, Срећко Стојадиновић, темељно припре-

мљен да дивизионе и ескадроне што пре упуту на додељени простор да извршавају конкретне задатке. Он је у рукама имао, поред топографске карте крупније размере, план Београда, са називима свих улица, паркова и периферних предела. На плану града руком је означио како ће Бригаду распоредити и повести према Бањици и Дедињу. Кишица која је ромињала сметала је Стојадиновићу да карте сасвим развије. Послужио се кишним огртачем, више га раскрилио и нагнуо се напред да карте боље заштити. У близини су се налазили остали чланови Штаба бригаде и посматрали како се дивизиони постројавају. Из дубине града, однекуд са платоа светосавске цркве и западније, од болничких зграда, долетело би понеко зрно, цврљукнуло у висини и гаснуло у бањичкој падини. На то се скоро нико није освртао и погледао према замраченом небу. У тренутку кад је Стојадиновић наумио да позове команданте дивизиона, Стеву Бороту и Бошка Млинарића, да им нареди шта да раде, загрмеле су експлозије граната, испаљене са немачких ватрених положаја на Бежанијској коси, коњи су почели хировито да се пропињу и отимају. Коњаници су имали муке да их савладају и приволе на послушност. Гранате, на срећу, нису зарећале по стадиону, неке су подбацивале, а неке пребацивале и потресале зграде изнад улице Богдана Љутице и оне преко Авалског друма. Уследиле су оштре команде да не' дође до пометње, да се измиче са угроженог места, да се дивизиони и ескадрони размештају на ширем простору. А тањ ненријатељске артиљерије није престајао. Две гранате су скресале међу дрвеће на рубу стадиона, стотинама гелера га раниле и згулиле рапаву кору. Једна је треснула у кров зграде за прикупљање и прераду млека, смрвила стотине комада црепа и начинила димљиву рупу која је деловала опомињујуће. Било је јасно да Немци располажу и брзометним топовима, званим »флакови«, да не штеде муницију и доста насумице туку. Они су, наиме, претпостављали, а у томе се и нису сасвим варали, да се негде у рејону Дедиња, Бањице, у зградама јужно и југозападно од Аутокоманде, налази Штаб прве армијске групе, штабови дивизија, позадинске јединице и штабови јединица Црвене армије.

Коњаници су показали да су дорасли разним изненађењима и вешто су избегавали пљусак граната. Они су, углавном, измицали у правцу где су гранате истутњиле своја пуњења, оставиле црне кратере и рушевине, знајући да артиљерија ретко туче, чак и у најповољнијим условима, тренутно већ тучена

места. И после измицања са игралишта Југославије, команданти, командири и политички комесари Прве коњичке бригаде са задовољством су могли констатовати да губитака није било, да је неколико коња само лакше озлеђено и да нема потребе, после интервенције ветеринара, да се одвоје од јахача.

ЗАСЕДЕ КОЊАНИКА, ПАТРОЛИРАЊА, ПОТЕРЕ И ПРЕТРАЖИВАЊА

Поучени непријатним искуством да их груписање на малом простору може коштати знатнијих жртава, коњички ескадрони и водови, у складу са упозорењем и наређењем Штаба бригаде, хитно су се разместили на разним пунктовима на Бањици и Дедињу, обезбедили међусобне везе, почели да претражују терен, патролирају и постављају заседе. Један ескадрон разместио се у згради дотадашњег злогласног фашистичког логора на Бањици, у коју су почели приводити заробљене немачке војнике и домаће издајнике да ту сачекају извођење пред народни суд и одговарају за злодела ноћињена над невиним људима, женама и децом. У напуштеним зградама и вилама, расутим на ширем простору између Бањичког венца, Топчидерског брда и Раковице, разместили су се остали ескадрони и водови. Непријатељска артиљерија испрека, са Бежанијске косе, чешће се оглашавала и претила да ће нанети губитке. Коњаници су били у прилици да избегавају артиљеријско бомбардовање, да брзо шмугну у подруме, приземља зграда, напуштене непријатељске ровове и бункере, али су коњи, у већини случајева, остајали напољу и трпели праве шокове од заглушујућих експлозија. Борци су се жалили командирима, политичким комесарима и делегатима водова да не знају шта паметно да учине да би заштитили коње од неугодности и рањавања. Командир ескадрона, Рака Николић, чувши једиковке бораца и жалећи недовољно заштићене коње, нерасположен је отпухивао и смишљао шта корисно да предузме. У једном тренутку, кад је немачка артиљерија загрмела и неколико уплашених коња се отргло са привеза и зајдило преко бањичке заравни, он је прогунђао себи у браду да га није брига шта ће ко рећи, хоће ли то квалификовати некултурним понашањем, ако коње збрине у напуштене луксузне зграде, подруме, чак и у биоскопску дворану и под настрешнице дворског здања. Смишљено - учињено. Командир Ра-

ка је наредио да се његова замисао одмах спроведе, спреман да ризикује и сноси одговорност. Из биоскопске дворане на Дедињу одмах су избачене столице и више коња склоњено је иза дебелих зидова. Преостали су уведени у просторије раскошних вила бивших краљевских и недићевских министара и познатих београдских богаташа. О Ракиној сналажљивости брзо се рашчуло и остали ескадрони нису се устручавали да своје коње штите и сачувају на сличан начин.

Штаб бригаде сместио се у удобно намештеној вили једног генерала бивше југословенске војске. Борци заштитнице штаба пажљиво су претражили околину луксузне зграде и њену унутрашњост да уклоне нагазне и мине изненађења, да провере да се неки немачки војник, или група војника, нису притајили у близини. У претраживању посла су имали и обавештајни официри Драган Булат и Гојко Шевих. Све је изгледало пусто и ненастањено, али... У подруму виле, иза неких старудија, нађена је средовечна жена, згрчена од страха и превише бледа. На питање шта ту ради, она је испрекидано, с напором, објаснила да је домаћица зграде и да се преплашена сакрила. Истовремено је тврдила да у вили нема никога осим ње и једне мачке. Неповерљиви и опрезни коњаници нису ништа узимали здраво за готово, пажљиво су претражили све собе и будаке простране зграде и заиста се уверили да домаћица говори истину. Она се, међутим, није могла ослободити страха и смирити. Политички комесар бригаде и његов заменик говорили су јој да се не плаши и да јој ништа нажао неће бити учињено. После се испоставило да је она чула разне измишљотине о борцима Народноослободилачке војске и очигледно се прибојавала за сопствени живот. Уљудно понашање чланова Штаба бригаде и бораца заштитнице домаћицу је уверило да има културне станаре који брину, поред осталог, да не оштете намештај и остало покућство.

У близини се налазила нешто већа и солидније грађена вила, дебелих зидова, потпуно празна, власништво Боже Максимовића Кундака, бившег краљевског министра унутрашњих послова, погоднија за обезбеђење и заштиту од артиљеријских граната. У Штабу бригаде је процењено да би се тамо могло настанити и мирније радити.

И Штаб Прве армијске групе, са генераллајтнантом Пеком Дапчевићем и пуковником Мијалком Тодоровићем, у намери да што неопсредније утиче на ток и исход борби у самом граду, са периферије се преместио у Румунску улицу број 15 (да-

нашња Ужичка улица), на узвишени предео одакле се могло видети шта се дешава у центру града и ближе Калемегдану. Од Штаба Прве коњичке је затражено да издвоји више коњаника да појачају обезбеђење Штаба Прве армијске групе, да патролирају у његовој позадини и претраже околне улице.

У зграду Дечје клинике Медицинског факултета пристигла је Команда Четвртог гардијског механизованог корпуса Црвене армије, са генераллајтнантом Ждановим. Она се нашла у близини Кнез Милошеве, Немањине и блока зграда разних министарстава, у време најжешћих обрачуна, јуриша и противјуриша.

У складу са замисли Штаба бригаде, коњичке патроле и групе су започеле да извршавају тек примљене задатке. Команде ескадрона имале су непосредан увид шта се ради, о томе правовремено извештавале штабове дивизиона, у деликатнијим ситуацијама тражиле савете како да се поступа и шта да се предузима. Догодило се, на пример, да су коњаници пресрели једног цивила, поодмаклих година, који није имао никаквих личних докумената. На питање куда се запутио и шта тражи, цивил је збуњен замуцкивао и није се сасвим могло разабрати шта казује. На упозорење да разговетније објашњава, он је додао да је пошао код неких познаника у једној кући на Дедињу и замолио да му се не смета. О свему је одмах обавештен командир ескадрона и одлучено је да се незнанац спроведе у Штаб бригаде. У разговору са замеником команданта и политичким комесаром бригаде, приведени цивил је признао да је коњички бригадни генерал бивше југословенске војске, да је изашао из стана да се прошета и сврати код неких познаника да би се распитао да ли нешто више знају о борбама у центру града. Упорно је тврдио да је сада лојалан грађанин и да се није мешао ниукакву политику. Није било разлога да му се не поверује и одмах је пуштен да се врати кући, уз упозорење да се не појављује на улици док Београд не буде ослобођен. Изненађен тако коректним поступком, бивши генерал запутио се према излазу и непрекидно се захваљивао.

Једна коњичка патрола пронашла је предратног шефа полиције у Карловцу и довела га у Штаб бригаде. Сав пребледео, савлађујући дрхтавицу, знајући да се шефовима предратне полиције, поготово ако су прогонили и кињили комунисте и напредне људе, не прашта, он се није надао да ће извући живу главу. Могао је, истина, све порицати, али је тешко до-

казати да ухапшеиике није малтретирао. Знојио се седећи на столици у штапској' просторији, ишчекујући саговорнике и пресудитеље. Појавили су се Карло Шуман, Буро Шајиновић и Драган Булат. Приведени је устао, поздравио их благим наклоном и процењивачки одмерио. Шуман му је рекао да седне. Однекуд му се учинио познатим. Није му требало много времена да се присети с ким има посла. Бившег шефа полиције упознао је поодавно, док је у Карловцима похађао гимназију. О њему није имао лоше мишљење, чак је знао да није био задрти режимлија и да је због тога смењиван. Благонаклоност се смешила бившем шефу полиције, а он није био толико проницљив да то примети. Напротив. Познаника се више прибојавао него двојице незнаца иза његових лећа и скочањен се опраштао са животом. Мало се опустио кад му је речено да може отићи, да ће га патрола спровести до куће. Он није веровао усуду, чешће се освртао на двојицу патролција и очекивао метак у лећа. А кад су га довели до куће у којој је становао и пустили унутра, у страху и неверици је заборавио да искаже речи захвалности.

У шахтовима, споредним одајама луксузних зграда, у оближњим парковима и шуми, откривено је више немачких војника, разоружано и спроведено у сабиралиште за ратне заробљенике. Неки су претходно саслушавани да кажу да ли знају за разна скривалишта и подземна склоништа. По правилу су одговарали да ништа не знају и било је очигледно да су темељно научени да ништа не одају.

Немачка артиљерија на Бежанијској коси чешће се оглашавала, гранатама засипала Дедиње, Бањицу, Прокоп, блок зграда војне болнице и зараван Врачара. Дешавало се нешто непредвиђено, нешто што је забринуло чланове штаба Прве коњичке, чланове штабова дивизиона, команде ескадрона и све коњанике. Њихову пажњу највише је заокупљала жестока паљба испод источног подручја Авале, код Смедеревског друма, Болеча, на Коњарнику, у Малом и Великом Мокром Лугу. Несмањеном жестином је истовремено грмело у центру града и ближе главној железничкој станици. Најпре се морало сазнати шта се дељава у рејону Авале и дуж Смедеревског друма. А како? Ризично је било упутити ојачану коњичку патролу да извиди шта се тамо дешава, ко се с ким туче, да донесе најсвежија обавештења. Штаб бригаде је размотрио наслућена непредвиђена дешавања, одлучио да се обрати Штабу Прве армијске групе и затражи неопходна обавештења о свему што

се наоколо збива. Састанак је одржан уз тресак граната и пуцање стакала на прозорима штапске зграде. Из Првог ескадрона Првог дивизиона, од њихове истурене патроле, стигла је вест да се из борбе на Бановом Брду и Чукарици извлаче Пета козарска, Дванаеста крајишка и Тридесет друга српско-мачванска бригада и крећу према Реснику и Авали. Иста патрола је обавестила да је Друга личка бригада извучена из борбе у граду и упућена према Вождовцу. И Двадесет друга српска (космајска) бригада, задржавана у дивизијској резерви на Топчидеру, одмарширала је на положаје код Маринкове баре и Селишта да брани долину Мокролушког потока. Заменику команданта бригаде, Стојадиновићу, мало је лакнуло када је дознао да се знатне снаге пребацују у залећину и на бокове простора који су контролисале јединице Прве коњичке, али... Шта се то ненадно и крупно догодило, он још није могао одгонетнути. Озбиљност ситуације потврдило је и ураганско дејство ракетних гардијских минобацача црвеноармејаца у рејону Авале и према Болечу. Та убитачна ватра, Стојадиновић је то добро знао, употребљавана је само у изузетним приликама, када је требало уништавати јачу концентрацију непријатељских јединица и сатирати спољну линију одбране. Поменути ракетни минобацачи нису употребљавани у уличним борбама у граду да би се избегла огромна разарања и страдање цивилног становништва. Тврде зграде, бункери, разне отпорне тачке, све је освајано непосредним гађањем из топова мањег калибра, јуришима бораца НОВ и црвеноармејаца, понекад подржаваних ватром из тенкова и оклопних возила. Бомбаши и минобацачи имали су, такође, значајну улогу у неутралисању најтврђих објеката и ватрених тачака.

СТРОГА ОПРЕЗНОСТ

Првој коњичкој је поручено да не напушта поседнути терен, да појача будност и очекује мање и веће групе немачких војника из рејона Авале. У контакту са начелником Штаба Прве армијске групе, Савом Дрљевићем, заменик команданта бригаде Срећко Стојадиновић је дознао и појединости о угроженом сектору на Авали и могао их је пренети најближим сарадницима. Стварно борбено стање изгледало је овако: на Авали је избила немачка корпусна Борбена група »Штетнер«, из источне Србије и долине Мораве, јачине око 30.000 војника и официра, у намери да Смедеревским друмом уђе у Београд,

да се споји са одбраиом у граду и преко моста на Сави измакне у Срем. Тек тада се у Штабу Прве коњичке бригаде могло одгонетнути зашто немачка артиљерија бесомучно и скоро непрекидно туче поједине прилазе Београду. Немачка команда, наиме, с правом је претпостављала да се неке јединице Народноослободилачке војске и Црвене армије извлаче из града и упућују у сусрет Борбеној групи »Штетнер« да је туку и задржавају у наступању. У сумрак, 16. октобра, ракетни гардијски минобацачи контрирали су немачкој артиљерији и жестоки двобој није престајао целу ноћ и сутрадан.

Штаб Прве армијске групе НОВ и Команда Четвртог гардијског корпуса Црвене армије, после сагледавања укупне борбене ситуације, одлучили су да се предузму све мере да се немачка Борбена група »Штетнер« не пропусти у Београд, да се опколи југоисточно од града, у рејону Болеча, снажно туче и уништи. У духу такве замисли Двадесет првој српској ударној дивизији је наређено да поседне положаје на левој обали Болечице и затвори пролаз Смедеревским друмом. Југоисточну страну града, на простору Стојичиног брда, браниле су јединице Пете крајишке ударне дивизије, изузимајући њену Прву крајишку ударну бригаду која је затварала правац између Гроцке и Авале. Четрнаеста и Петнаеста гардијска механизована бригада Црвене армије распоређене су у рејон Малог Мокрог Луга. Пук немачких војника, знајући да се ради о »бити или не бити«, уз подршку артиљерије и тенкова, жестоко је јуришао из Болеча према Београду да би створио пролаз осталим јединицама. Немци су заузели Мали Мокри Луг, Стојчино брдо, Лауданов шанац и Коњарник и били су близу жељеног циља. Уследили су противнапади Четврте српске, Десете крајишке, Четрнаесте гардијске мотомеханизоване бригаде Црвене армије, вишечасовни тешки јуриши и противјуриши. Немцима су нанети знатни губици, пуковска главнина је одбијена према Болечу, а поједине групе опкољене су на периферији града и уништаване. Без обзира на осетне губитке и скоро безизлазну ситуацију, Немци нису попустили и одустајали од намераваног циља иако се њихова главнина налазила у ватреном обручу дванаест бригада Народноослободилачке војске, три бригаде и једног стрељачког пука Црвене армије.

Ослушкујући ток борбе на североисточној периферији града, код Болеча и падина Авале, коњаници су примирени чекали у заседама, расположени да спрече прикрадање Нема-

ца и да се упусте у жешће окршаје. Њима је било јасно да узмицања нема и да се најтеже мора издржати. У току ноћи неки коњаници су се једва отимали сну и зурили у мрак. Опрезно су реаговали на сваки шушањ и покрет паса луталица и мачака. А Немаца није било. Нису могли измаћи из обруча у коме су гинули, а нису прихватили позиве да се предају. Било је истинског разлога да коњаници ишчекују и будно мотре, дању и ноћу. Касније се, наиме, сазнало, шта су немачки генерали Штетнер и Фелбер, командант Армијске групе »Србија«, један другоме предлагали да би пронашли излаз из очигледног безизлаза. Претпостављени и чином старији Фелбер саветовао је Штетнеру да одустане од намере да прође кроз Београд и Борбену групу »Штетнер« спашава извлачењем преко моста на Сави. Предложио је нешто реалније: да Борбена група раскине обруч негде између јужне периферије града и подножја Авале, да се силовито устреми према Јајинцима, Бањици, сручи у долину Топчидерске реке и стигне на обалу Саве, у рејону Чукарице и Аде циганлије, које су Немци контролисали и непопустљиво бранили. Искусни Фелбер је додао да је то најкраћи правац извлачења преко Саве, да се кидање обруча јединица Народноослободилачке војске и Црвене армије мора извршити смело и трком измицати. Генерал Штетнер није прихватио предлог, па је јединице тако груписао и распоредио да и по цену највећих жртава ућу у Београд.

У преподневним часовима, 17. октобра, Немци су силовито кренули да остваре наумљено. На ватреном удару најпре се наша Петнаеста гардијска механизована бригада црвеноармејаца у Великом Мокром Лугу и била је присиљена да одступи на положаје код Кумодража и Падине. Са Бањичке висоравни, распоређени у заклонима, борци Прве коњичке бригаде пратили су како се несмањени ватрени вал приближава и сажиче све пред собом. Штаб бригаде био је донекле у току догађаја и знао је да коњаници, без обзира на њихову решеност и храброст да издрже до краја и часно жртвују своје животе, не би сами задржали праву лавину разјарених немачких војника. Оцењујући да продор немачке Борбене групе »Штетнер« на Вождовац и дубље у град представља изузетну опасност за јединице Прве пролетерске, Шесте личке пролетерске дивизије и јединице Црвене армије, ангажоване у уличним борбама у ширем и ужем центру, Штаб Прве армијске групе и Команда Четвртог гардијског механизованог корпуса одлучили су да се непријатељ мора задржати и уништити. У

критичним тренуцима у рејон Кумодража стигле су јединице Друге иролтерске бригаде, напале непријатеља на Бандери и одбиле са достигнутог положаја. У близини се нашао цео дивизион гардијских ракетних минобацача и сасређеном ватром засуо немачке јуришлије, који су успаничени почели узмицати. Долетели су авиони са црвеном петокраком на крилима и у бришућем лету бомбардовали су и митраљирали збуњене немачке војнике.

Да би дошао до најважнијих података о збивањима у непосредној близини сопственог распореда и положаја, Штаб Првог дивизиона Прве коњичке бригаде упутио је јачу патролу, са одважним Лазом Билићем на челу, да се покуша приближити Кумодражу и периферији Вождовца. Патрола се запутила преко Авалског друма и зашла у стрмину путељка издуженог према прилично раскошној и наизглед пустој згради. Из полутаме сутона одједном је грунула опомена коњаницима да се зауставе. Једном руком притежући дизгине, а другом притежући аутомате, коњаници су застали и чекали Билићеву команду. Он је спретно сјахао, аутомат држао у висини груди, спазио две силуете с оружјем на готовс и упитао зашто их заустављају. Промукао глас, кад се уверио с ким има посла, отежући је узвратио коњаницима да нису одабрали прави пут и да би добро било да се врате. Упорни и непопустљиви Билић није се задовољио упозорењем, смело се запутио према саговорницима да их понешто припита. Они су били расположени за разговор. Открили су да су пролетери и да чувају вилу председника издајничке владе Милана Недића и да никоме незваноме не дозвољавају да завири унутра. Билић је промрсио да га најмање интересује вила и да је пошао према Кумодражу да испита какви су тамо ломови и непрекидна пуцњава. Пролетери су предочили да није паметно тамо се запутити, да су им неки курири објаснили да наши и Руси срећују полуделе Швабе, да их одбијају да не прођу куд су наврли.

- И неће проћи - одсечније пролетер сикну - Стигла су наша и руска појачања и Швабе су придављене. Могу се копрцати, али се неће олако извући.

Билића је мало изненадила бистрина и тврдња стражара и није се суздржао да не каже:

- Паметно говориш, доста знаш. Откуд то?
- Ја сам командир страже. Имам чин - откри саговорник.
- Верујте ми да Швабе неће проћи.

Био је толико убедљив да је то коњаницима било довољно да се врате и Штаб бригаде извести шта су чули.

Штаб Прве коњичке бригаде и штабови дивизиона водили су рачуна о опасностима са других страна: од удара немачких јединица из правца Чукарице, која је упорно брањена јер се отуда могло, преко Дедиња и Бањице, похитати да се олакша незавидан положај Борбене групе »Штетнер«. Нешто слично могло се очекивати од немачких јединица сколишених у центру града и решених да се не предају.

Штетнерова борбена групација жилаво се бранила и трпела је осетне губитке. У безизлазној ситуацији, кад је увидео да нема никаквог изгледа да Борбена група прође кроз Београд и умакне преко моста на Сави и преко реке помоћу расположивих пловних објеката, генерал Штетнер је прибегаво једино могућем: распоредио је јединице у три мање борбене групе, ослободио их тешког наоружања и возила и препоручио им да се лукавством искрадају из рејона Болеча и узмичу Сави, западно од Београда. То је учињено у тренуцима када Немци нису успели да прођу испод Авале и долином Топчидерске реке продуже према сопственом мостобрану на Чукарици и понтонима преплове преко Саве. Није им помогло ни упућивање ојачаног тенковског батаљона, из рејона Чукарице, да их прихвати и потпомаже у наступању. Са поменутиим тенковским батаљоном, коњаници су се поред осталих, упустили у доста тешку и неравноправну борбу. Нису наиме, располагали противтенковским оруђима да се ефикасно супротставе покретним челичним ватреним тврђавама и да им прекину наступање. Тенкови су доспели чак у рејон Дедиња и пробили предње положаје истурених делова Прве коњичке бригаде. Иза њих су хитале мање борбене групе Немаца да учвршћују и проширују постигнути успех. Коњаници су тактизирали, бранили сваки педаљ земље, дворишта и зграде, ручним бомбама ометали покрет тенкова, а палбом из аутоматског оружја проређивали групе војника са шлемовима на главама. Жесток судар није прошао без рана и крварења. У спречавању наступања тенкова и немачких војника рањен је, поред осталих, Јово Пјевац, који није желео да напусти борбени строј. Продор немачких тенкова осујећен је заједничким дејством коњаника и придодатих противтенковских оруђа, па су брзо одбијени на полазне положаје на Чукарици.

Немачка Борбена група »Штетнер«, на брзину распоређена у мање ударне борбене групе: »Витман«, »Хилебрант« и »Лангрок«, прибегла је лукавству, 17. октобра увече, обустављајући ватру и тражећи начин да се искраде из ватреног об-

руча и загрљаја смрти. На чело јединица дошли су фолксдојчери који су добро говорили српскохрватски, научени да се лажно представе као партизани. Док се то дешавало коњаници су будно мотрили и мало се изненадили наглом сплашњавању ватреног урагана. Ни Штаб бригаде није могао прозрети шта се уистину догодило, али је предузео мере да се будност повећа, на критичним правцима удвоструче патроле, страже и заседе. За то време, из Болеча и околине, Немци су опрезно наступали према Зуцама и Врчину да се домогну Авале, доминантног виса, погодног за одбрану и обезбеђење извлачења из обруча. У ноћном невиду наишли су на борце Прве крајишке ударне бригаде и одмах се, северно од Врчина, распламсала жестока сусретна борба. Ураганска пуцњава проширила се испод целе Авале, и пренула из размишљања и отимања сну коњанике у заседама и на стражама. Они су правилно претиостављали да Немци чине последње што могу да се извуку из ватреног обруча и потраже спас у бекству према Сави. И нису се преварили. Истовремено су очекивали да се групе Немаца, без могућности да се боље оријентишу у непрозиру мрака, могу запутити према Бањици да би изашли на Чукарицу и Аду Циганлију. То се догодило нешто пре зоре, на Бањичкој падини, када је више немачких војника, измаклих из обруча код Авале, скоро трчећи налетело на заседе коњаника, али нису прошли куда су намеравали. Остали су окренули према Обреновцу и Сави, али су сустизани и уништавани. Главнина Борбене групе »Штетнер« задржана је у обручу, још више притешњена и тучена. Њој је упућен улитматум да безусловно положи оружје. Немачка команда је одговорила да не прихвата предају. Уследио је силовит удар јединица Прве армијске групе НОВ и јединица Црвене армије и Немци су страховито поражени. И борцима Прве коњичке је лакнуло кад су сазнали за изузетно велике губитке Немаца у живој сили, наоружању и ратној техници у рејону Болеча и Авале. Коњаници сада нису стрепели од удара у лећа и бокове и мирније су наставили да проналазе сакривене непријатељске војнике, да их хватају и спроводе у сабиралиште за ратне заробљенике.

ПОСЛЕДЊЕ УЛИЧНЕ БОРБЕ И ОСЛОБОБЕЊЕ ГРАДА

Борци Прве коњичке бригаде, добро се обезбеђујући да не буду изненађени од непријатеља у рејону Кумодража и Авале, нису заборављали ни на правац према центру града,

где је даноноћно врело од пушчаномитраљеске ватре, думба-рања минобацачких и топовских граната. Штаб бригаде је упозорио штабове дивизиона да се строго контролише терен према граду и пази да групе немачких војника случајно не измигоље према југу и нагну преко Топчидера и Дедиња. На основу поменутог упозорења појачано је патролирање и извићање ближе центру града. Уједно су прикупљани подаци и одржаване су везе са јединицама Прве пролетерске и Шесте личке пролетерске дивизије, које су несмањеном жестином настављале да освајају улице и зграде у најстрожијем центру Београда и ближе Главној железничкој станици. Њихове нападе и наступање потпомагале су Тридесет шеста тенковска бригада и Двеста тридесет шеста стрељачка дивизија Црвене армије. Из рејона Авале, преко Бањице коју је контролисала Прва коњичка бригада и околних терена, у Београд су пристизале јединице Прве армијске групе и Црвене армије, које су потукле непријатеља код Авале. Оне су увођене у уличне борбе и појачавале су нападе. Увече, 19. октобра, у јуришима на Баново брдо и Чукарицу, борцима Прве армијске групе НОВ придружиле су се јединице Петнаесте механизованове бригаде и јединице Седамдесет треће гардијске дивизије Црвене армије. На зграде Главне железничке станице, зграде министарстава и мост на Сави нападале су јединице Двадесет осме славонске ударне дивизије, Тринаеста гардијска механизована бригада и два пука Седамдесет треће гаријске дивизије Црвене армије. Поменути јединицама је придодато око 520 артиљеријских оруђа, дивизион оклопних чамаца и јуришни авиони Деветог ваздухопловног корпуса Црвене армије. Команданту и политичком комесару Другог дивизиона Прве коњичке наређено је да више бораца, наоружаних аутоматским оружјем, сврстају у борбене групе, да без коња крену у град, да пружу заробљене немачке војнике и спроведу у жицом опасно здање ранијег злогласног логора на Бањици. У формирању борбених група коњаника непосредно су учествовали командири и политички комесари ескадрона и посао је брзо завршен. У сутон дана коњаници су добили конкретне задатке и очекивали су команду да крену у дубину града.

Почело се смрачивати када се сила ватреног удара проломила, скоро истовремено, у свим још неосвојеним деловима града. Артиљеријска оруђа претходила су незадрживим јуришима бораца Прве армијске групе НОВ и јединица Црвене армије. Експлозије граната-у парампарчад су разносиле

непријатељска утврђења, наизглед неосвојиве отпорне тачке, бункере на раскрсницама улица, рушиле тврде зграде и ућуткивале митраљеска гнезда. Артиљерија и тенкови припомагали су пролетерима и црвеноармејцима да лакше савладају бројне ватрене и остале препреке и заробе преживеле немачке војнике. Жесток обрачун трајао је целу ноћ. Ујутру је батаљон пролетера, са командантом Бураном Ковачевићем, народним херојем, у садејству са осталим јединицама, избио на Калемегданску тврђаву, најјачу отпорну тачку Немаца, и на њеном највишем бедуу истакао је заставу победе. На Калемегдан су стигли генераллајтнант Пеко Дапчевић, командант Прве армијске групе НОВ и генераллајтнант Владимир Ивановић Жданов, командант Четвртог гардијског механизованог корпуса Црвене армије. Срдачно су се руковали и један друге честитали постигнуте успехе јединица којима су командовали. Врховном команданту Јосипу Брозу Титу радиограм су упутили Пеко Дапчевић и Мијалко Тодоровић. Обавестили су га, поред осталог, о следећем: »Коначни јуриш на центар Београда и Калемегдан почео је прошле ноћи у поноћ. Овај велики задатак био је поверен славној Првој пролетерској дивизији. После дејства руских топова и 'каћуша' кренуле су Прва српска бригада, Трећа крајишка бригада, Тринаеста хрватска бригада и Осма црногорска бригада, синови свих народа Југославије, на коначан јуриш за ослобођење главног града. За сваку кућу вођени су упорни бојеви. Око злогласне Главњаче водила се тешка борба. Немци су силно утврдили ову зграду у којој су побили многе наше родољубе. Наши борци су смело извршили јуриш на Главњачу и запалили је. Изгорела је до темеља и са њом сви Немци. Око фабрике војне одеће такође су се водиле жестоке борбе. У зору су наши борци избили на Калемегдан. Међу старим топовима из првог устанка лежали су модерни немачки тенкови и топови. Наши борци су смело јуришали... «⁴⁾

У јутарњим часовима савладан је непријатељ у згради Главне железничке станице и приморан да узмиче према мосту на Сави. За њим су пошли црвеноармејци, пролетери и Космајци да би што пре стигли до моста, спречили његово рушење и претутњали на супротну страну. У томе су успели тек у 10 сати, када су продужили према Бежанијској коси и Земуну. Борбе на Чукарици потрајале су цели дан и Немцима су наоношени озбиљни губици. Наредне ноћи немачка Борбена гру-

⁴⁾ > Битка за Србију, страна 362.

па »Цпмерман«, заправо 1.300 преживелих војника, помоћу гумених чамаца и скела узмакла је на Аду Циганлију, а затим на леву обалу Саве и Бежанију.

У току борбе коњаници су преузели мање и веће групе заробљених немачких војника и успешно их спроводили у добро обезбеђено сабиралиште. Заробљеници су скрушено ишли испред напуњеног оружја бораца Прве коњичке и ни један није успео побећи. За добро обављени посао нису изостале речи похвале коњаницима у Штабу њихове бригаде и у Штабу Прве армијске групе НОВЈ.

У ослобођеном главном граду започеле су свечаности и народна весеља. На трговима и пространим улицама чули су се говорници, победа над немиријатељем и долазак слободе громогласно су поздрављени. И групама коњаника је омогућено да учествују у ретко виђеном слављу и искажу сопствена расположења. Београђане, борце НОВ и Црвене армије није могло омести повремено думбарање непријатељске артиљерије са Бежанијске косе, експлозије граната у појединим деловима Београда, а понекад и у самоме центру. Силовито одушевљење народа и њихових ослободилаца ничим се није могло прекинути.

У борби за ослобођење Београда живот су изгубили 2.952 борца и руководиоца НОВЈ и скоро 1.000 црвеноармејаца. Немци су имали око 15.000 мртвих војника и официра. Заробљено их је око 9.000.

Одајући признање и захвалност храбрим ослободиоцима Београда, врховни командант маршал Јосип Броз Тито, у заповести од 20. октобра 1944. године, истакао је, поред осталог: »Ова велика побједа над највећим непријатељем наших народа - њемачким окупатором нарочито је значајна по томе што су у борби за ослобођење јуначког Београда дали своју крв синови јуначке Шумадије, јуначке Крајине и остале Босне, јуначке Црне Горе, синови бијелог Загреба и Хрватског Загорја, синови кршне Лике, Далмације, Славоније, Војводине и синови Словеније. Та је побједа тим значајнија што је извојевана заједно са јединицама славне братске Црвене армије.

За ванредно јунаштво и упорност у борби за ослобођење Београда изражавам своју захвалност и признање борцима, командирима, командантима и политичким комесарима: Прве дивизије, Пете дивизије, Шесте дивизије, Двадесет прве дивизије, Двадесет осме дивизије, Шеснаесте дивизије, Тридесет шесте дивизије и Једанаесте дивизије... «⁵⁾

5) Исто, страна 375.